

Hordós László Tibor

Dilemmák a szociális munka etikájának oktatásával kapcsolatban

Morfondír*

I. Racionális viselkedéselemek a szociális munka Etikai Kódexében

1995 júniusa korszakhatárnak tekinthető a magyarországi szociális munka történetében. Nem azért, mintha új szociális törvényt fogadott volna el az országgyűlés, vagy egy eddig nem ismert intézmény kezdte volna meg működését. Az eredmény, amely ehhez az időponthoz köthető, kevésbé volt látványos. Az országban nem is nagyon értesült arról a közvélemény, hogy ettől az időtől kezdve a szociális munkaterületeken dolgozók végre egy olyan dokumentum alapján tevékenykedhetnek, amely felér a szakma képzeletbeli *alkotmányával*.

A rég várt Kódexet négy országos jelentőségű szervezet jegyzi: a Családsegítők Országos Kamarája, a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, az Iskolaszövetség és a Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete. A Kódex elfogadásához azóta csatlakozott több, szintén nagy jelentőségű szervezet is.

Egyeseket talán elkedvetleníthet, hogy a Kódex aláírására hazánkban csak a század utolsó évtizedében került sor, de azt tudomásul kell venni, hogy szociális munkára csak egy *nyitott társadalomban* van lehetőség. Ennek a nyitott társadalomnak a küszöbére értünk el az évtized fordulóján, s ki kellett várnunk azt is, hogy a szakmában megérjen az igény egy átfogó etikai rendszer megfogalmazására (s ez még mindig gyorsabban sikerült, mint a szakmai standardok kidolgozása), valamint azt is ki kellett böjtölnünk, hogy kellő tapasztalat gyűljön össze egy, a mai magyar viszonyokra alkalmazható etikai kódex megalkotásához.

* Morfondír: műfaji megjelölés, a tanulmány és az esszé génmanipulációjával létrehozott hibrid. Az alcímválasztás nem véletlen: hiába kerestem itthon a bölcsék kövét, nem akadtam rá (pedig itt *kellene* lennie valahol). Ez az írás vitaindító szeretne lenni, ha lenne önálló akarata. Remélem, nem marad visszhang nélkül... Megállapításaim nemcsak provokatívák, hanem vitathatóak is.

Ki mit tud?

A *szociális munka* kifejezés már önmagában is ellentmondást rejt. Ez az ellentmondás csak akkor oldható fel, ha megpróbáljuk megvizsgálni a kifejezés két lehetséges feloldását. Az egyik értelemben a szociális munka a *társadalomért* végzett tevékenység, melynek eredményei a társadalmat szolgálják, abban az értelemben, ahogyan például a cipész elkészít egy cipőt, új produktumot, új *értéket* létrehozva munkájával. Bármennyire is hízelgő lehet ez a megközelítés, tisztában kell lennünk azzal, hogy a szociális munka a szó eredeti értelmében nem *teremt* értéket, hanem sajátos eszközzel az érték(ek) hiányát igyekszik pótolni.

A kifejezés egy másik lehetséges feloldása a *társadalmi* munka lehet, abban az értelemben, hogy a szociális munkát végző személy feladatát *szolgálatnak, küldetésnek* tekinti, amelyre egy magasabb eszmében gyökerező hit, ha úgy tetszik, a *szerelem* motiválja a segítséget nyújtó embert. Ebben a megközelítésben a szociális munka a *szerelemmel segíteni a másikon* szinonimájaként fogható fel. Megvizsgálva a szociális munka általános gyakorlatát (mind Magyarországon, mind a szakmát tekintve nagyobb múlttal rendelkező államokban), egyértelműen kijelenthetjük, hogy ez az eseteknek csak kis százalékában érhető tetten. A szociális munka történetének kedvelt példája ezzel kapcsolatban a bibliai irgalmas samaritanus története.¹ Ebben a szociális munkás előképe nem az egyébként a hízelgés szimbólumaként megjelenő samaritanus, hanem a fogadós, aki a konkrét feladatot ugyan *térítés ellenében*, de hosszú távon és korrekten látja el.

A szociális munka azonban nemcsak elnevezésében, hanem megvalósulásában is hordoz ellentmondásokat. A szociális munka számára az egyik oldalon a társadalom ad megrendeléseket a *szociálpolitika* csatornáján keresztül. A szociálpolitika a bibliai samaritanus módjára megrendeléseket közvetít, egyben meg is tervezi a szociális munkát. A szociális munka a gyakorlat nyelvére fordítja le a szociálpolitikai törekvéseket, és jó fogadós módjára megvalósítja az általa közvetített megrendeléseket. Úgy tűnik tehát, hogy miközben mindketten a kliensért vannak, mintha csak egymással lennének elfoglalva, s azon igyekeznek, hogy egymással tudjanak adekvát párbeszédet folytatni.

A szociális munka *tárgyát* sem lehet tudományos egzaktsággal egyetlen feladatban megfogalmazni, hiszen ebben a munkában épp oly fontos a megelőzés, mint az esetkezelés. Ez az állítás viszont azt feltételezné, hogy a társadalom minden tagjára oda kellene figyelnie, amire *ab ovo* képtelen, ha nem akar a „bús Danaida lányok” módján a lehetetlenre vállalkozni, hiszen ehhez sem ereje, sem eszközzel nem elég hatalmas. Munkája tehát főképp a problémákat egyedül megoldani képtelenekre vagy a potenciálisan közvetlen veszélyben lévőkre terjedhet csak ki.

Ki mit csinál?

A szociális munka tehát, mint azt megállapítottuk, valamilyen *hiányt* igyekszik pótolni. Az európai kultúrkörben ezt a hiányt leginkább szeretetként

tudnánk definiálni, annak a szeretetnek a hiányaként, amely nem merül ki a homályos életérzésben, hanem olyan, amit az emberek az együttélés gyakorlatában is igyekeznek megvalósítani. A legkézenfekvőbb itt a keresztényi, felebaráti szeretetre hivatkoznunk, melynek totális megvalósulása esetén a szociális hátrányok csak borgőzös rémálmok lennének.²

Mivel a felebaráti szeretet intézménye napjainkig nem volt képes a problémák megoldására, a szeretet hiányát valamivel be kell tölteni. Ha ezt világosan meg tudjuk fogalmazni, akkor nyilvánvaló, hogy a hiányból adódó *szükségletet* ki is kell elégíteni. Ahhoz azonban, hogy bármilyen szükségletet ki tudjunk elégíteni, előbb meg kell ismernünk a hozzá kapcsolódó tényeket, ami csak a *tanulás* révén lehetséges.

Bár a tanulás folyamatának több színtere is lehetséges, kijelenthetjük, hogy a szociális munka jelenlegi szakaszában a fő színtér csak az intézményesített képzés lehet. Ez természetesen egyben *rendszeralkotást* is jelent, hiszen enélkül nem lehetne azokat a célokat elérni, amelyeket a speciális problémák megjelenése okoz. Mind maga a tanulás, mind pedig a rendszeralkotás racionalizálja az életet, lévén, hogy a különböző rendszereket csak az ész segítségével lehet átlátni és fölépíteni. Ez a tény viszont ahhoz vezet, hogy egy, az emberi életben alapvető érzelmet inadekvát módon, *ésszel* kell helyettesítenünk. Ez a szociális munka soron következő paradoxona.

Ki hogyan csinálja?

A fentiek értelmében eljutottunk egy olyan küszöbhez, amelynek átlépésére csak az a *ráció* képes, amely az érzelmek birodalmának határain kívül esik. A ráció igyekszik megtenni mindazt, ami az együttélés szabályozásából reá háruul. Mivel a szeretet (felebaráti szeretet) társadalmi szinten csődöt mond, az ész az, ami megkísérli, hogy az emberek közötti kapcsolatokat a szabályok szintjén befolyásolja. Ezt teszik a világvallások éppúgy, mint a különböző társadalmi ideológiák: megfogalmazzák azt a minimumot, amelynek segítségével az emberek közötti kapcsolatok kiszámíthatóakká válnak, olyan sajátos viszonyrendszert alakítva ki ily módon, mely a mindennapi élet szövevényes viszonyai között aránylag stabil eligazodási pontokat biztosít a társas viszonyban élő emberek számára. De hogyan is működik ez a szociális munkában?

Az élet megközelítését a szociális munka szemszögéből négyféle rendszer segíti:

1. biológiai alapok,
2. társadalmi meghatározottság,
3. hit,
4. tudomány.

A szociális munka akkor fog jól működni, ha megfelelő információkat szerez mind a négy rendszer területéről. Ez magyarázza azt a tény is, hogy a szociális munkának miért kell oly sokfelé kinyújtania csápjait, s hogy a szociális munka nem *kis* pszichológusokat, *kis* orvosokat, *kis* jogászokat, *kis* teológusokat igényel, hanem profi szociális munkást, aki – tisztában lévén

a kompetencia határaival – csak azokra a lépésekre szánja el magát, amelyekre az adott kliens(ek) érdekében kényszerül, ezeket a lépéseket viszont maradéktalanul megteszi. Ha a szociális munkás a négy alaprendszer közül csupán az egyik mellett kötelezi el magát, csak rosszul dönthet, hiszen a felvetődő kérdésekre csak hiányos válaszokat tud adni. Bármelyik alappillért, alaprendszert hagyja számításon kívül, döntése – és így megoldási javaslata is – féloldalas lesz. Így válik érthetővé az is, hogy a szociálismunkás-képzésben miért van szükség a fenti területek mélyreható megismertetésére.

A fenti négy rendszert az is összeköti, hogy mindegyik értékfüggő. Így van ez akkor is, ha a tudományokat igyekszünk megtisztítani az értékek sallangjaitól, mivel az emberi élettel kapcsolatos tudományterületek valamilyen módon értékektől behálózottak. Vegyük most sorra, hogyan jelenik ez meg az Etikai Kódexben...

1. Biológiai alapok

Az embernek (mint az élőlényeknek általában) legfontosabb szempontja az élet és a túlélés. Ez a tény bizonyos fokú önzésre kényszeríti, hiszen ha önmaga életét nem tudja biztosítani, minden egyéb tevékenysége is veszélybe kerül. (A Welch által leírt *humán ökörendszerben* az 1. pontban megjelölt alaphoz tartoznak a kielégített fizikai szükségletek /étel, hajlék, biztonság/, a jól működő test és az egészség.³)

A szociális munkának is elsődleges feladata, hogy biztosítsa azokat az alapvető feltételeket kliensei számára, amelyek nélkül nem történhetne továbblépés. Ezt a kérdést szabályozza a Kódex 6. és 8. pontja:

„6. A szociális munka célja, hogy megelőzze, enyhítse és megakadályozza az egyének, családok, csoportok, közösségek nélkülözését és szenvedését. (...)”

„8. A szociális munkás/szociális munkát végző tiszteletben tartja minden ember értékét, méltóságát, egyediségét.”

2. Társadalmi meghatározottság

Bár a feltételek biztosítása mindenképpen alapvető fontosságú, a társadalomban élő ember nem hagyatkozhat a biológiai lét elsődlegességére, hiszen épp amiatt, mert közösségben él, rendeznie kell azokat a viszonyokat is, amelyek az adott környezettel kapcsolatban tartják. Magát az önfenntartást is veszélyeztetné, ha pusztán önző érdekeit tartaná szem előtt,⁴ mivel a társadalom révén juthat hozzá olyan szolgálhatásokhoz, amelyek életének fenn tartását megkönnyíthetik. Éppen ezért van elengedhetetlenül szüksége arra, hogy az alapvető együttélési normákat betartsa, és lehetősége szerint környezetével is betartassa. Így joggal várhatja (várhatná?) el azt is, hogy a társadalom önálló értékkel rendelkező egyénnek fogadja el őt, akivel szemben bizonyos kötelezettségei vannak. A kódexnek nyilván erre a kérdésre is ki kell térnie. Erre utalnak a 7., 10. pontok:

„7. A szociális munkás/szociális munkát végző felelősséget vállal a klien-

sek érdekeinek érvényesítésében, igyekeznek megelőzni minden olyan intézkedést, politikai állásfoglalást, gyakorlatot, amely a kliensek bármely csoportjának negatív megkülönböztetését eredményezi.”

„10. A szociális munkás/szociális munkát végző joga és kötelessége a döntést hozók, valamint a közvélemény figyelmét felhívni mindarra, amiben a kormányzat, a társadalom vagy egyes intézmények felelősek a nélkülözés és a szenvedés kialakulásáért, illetve amivel meggátolják ezek enyhítését.”

3. Hit

A társadalom hajlamos arra, hogy „hasznosság” alapján rangsorolja a tagjait. Állandó a kísértés, hogy a társadalmi hozzájárulás mértéke szerint ítéljen meg embereket, figyelmen kívül hagyva egyéni értéküket, érzelmeiket. A vallás éppen azért (is) fontos társadalmi intézmény, mert bizonyos értelemben „privilegiumokat” biztosít a társadalom perifériájára sodródottaknak, ezáltal a társadalom élő lelkiismeretének szerepét is betöltve. Ugyanakkor a vallások az általuk értéknek tekintett szellemi javakat csak azok számára igyekeznek biztosítani, akik maguk is osztoznak az adott vallási irányzat ideológiájában, alapvető nézeteiben. Ezeknek az embereknek a számára természetesen *törvényeket* állapít meg, és ezek betartása vagy figyelmen kívül hagyása dönti el, hogy az illető személy tartozhat-e az adott valláshoz, egyházhoz, vagy sem. Ezért is elengedhetetlen a vallási hovatartozástól függetlenül kezelni a kliensek problémáit. A kódex munkapéldányában, illetve az ennek egyik alapját képező Szociális Munkások Brit Szövetségének Etikai Kódexében (10/3. pont) ez áll a Társaságra vonatkozóan: „Nem lesz személyválogató különböző előítéletek alapján, úgy mint: származás, társadalmi helyzet, nem, kor, vallás vagy a társadalmi hozzájárulás mértéke.” A végleges magyar változathoz ez a konkretizálás azért maradt ki, mert a konferencia résztvevőinek véleménye szerint így a Kódex 9. pontja tágabban értelmezhető, s ez a kliensek szempontjából kedvezőbb:

„A szociális munkás/szociális munkát végző megkülönböztetés nélkül működik együtt a hozzáfutókkal, az őt alkalmazó szervezet feladatkörébe tartozókkal.”

4. Tudomány

Az előző három alappillér mindegyike meghatározó a szociális munkában. Mivel azonban a szociális munkának racionális tevékenységnek kell lennie, ezért támaszkodnia kell azokra a tudományok által leírt folyamatokra, amelyek az eredményes munkát elősegítik. Így szervesülnek a szociális munkában *egy sajátos eszközrendszerre* a szociálpolitika, a jog, a pszichológia, a szociológia, az egészségtudomány, a pedagógia stb. tudományos eredményei. A tudomány azonban maga is rendszerekben, általános törvényszerűségeken gondolkodik, ezért az egyes emberek problémáinak esetében csak vezérfonalként áll a szociális munka rendelkezésére. A szociális munkásnak, noha

ismereteit igen széles körből meríti, tisztában kell lennie azokkal a határokkal, amelyeket nem léphet át, és tudnia kell azt is, mikor kell külső szakemberhez fordulnia. Ezt fejtja ki a Kódex 4. és 12. pontja:

„4. A szociális munka államilag elismert oktatásra és szakmai gyakorlat során elsajátítható ismeretekre és készségekre épül.”

„12. A szociális munkásnak/szociális munkát végzőnek e célokat integritással és szakmai hozzáértéssel kell szolgálnia. A szociális munkás/szociális munkát végző elfogadja, hogy minden szakma kompetenciája véges, és a kliens érdekei megkívánják mindazok együttműködését, akik osztoznak a kliensért viselt szakmai felelősségben.”

A fentiek értelmében világossá válik, miért kell a szociális munkában mind a négy rendszerre támaszkodni ahhoz, hogy a kliensek valóban a nekik legmegfelelőbb segítséget kaphassák meg.

Mivel a szociális munka (abban az esetben is, ha a kliens kifejezett kérésére kezdünk hozzá) beavatkozás a problémával küszködő ember életébe, ezért az általános társadalmi normákon túl további kötelezettségeket ró a szociális munkásra. Ezt a brit kódex a Preambulumában le is szögezi: „2. Valamely szakmához való tartozás bizonyos kötelezettségeket von maga után, a rendes állampolgári kötelezettségeken túlmenően.” Erre a magyar kódex külön pontban nem tér ki, de külön fejezeteket szentel a munkatársakkal, a munkahellyel, illetve a szakmával való kapcsolatnak, ahol ezeket a kötelezettségeket a brit kódexnél részletesebben megfogalmazza.

Külön érdekessége a magyar kódexnek a *szociális munkás/szociális munkát végző* kifejezések következetes használata. Mivel ma Magyarországon a szociális szférában dolgozóknak csak elenyésző kisebbsége rendelkezik szociális munkás *diplomával*, a kódexalkotóknak figyelembe kellett venniük azt a követelményt, hogy az Etikai Kódex a szakmában dolgozó valamennyi kollégára kiterjedjen. Nyilvánvaló, hogy a szakma szakember-összetételének jelentős változása után ezt a kifejezést felül kell majd vizsgálni.⁵

A brit kódexben foglaltakkal összevetve a magyar kódex szövegét azt láthatjuk, hogy az utóbbi jóval részletesebben tárgyal egyes kérdéseket, nyilván azzal a nem titkolt céllal, hogy a benne foglaltakat a szakma általános normájává tegye. Általános törvényszerűségnek látszik a szociális munka területén nagy múlttal rendelkező országokban, hogy ez a fajta részletezés az etikai kódexekből mindinkább kiszorul, amikor bizonyos kérdések tisztázására és szabályozására már nem a kódexen belül kell kitérni. Ehhez azonban arra van szükség, hogy ezek a szabályok általános normává váljanak, s hogy a szakmát életre hívó társadalom ismerje és elismerje a szociális munka helyét az egészséges társadalomért való küzdelemben.

II. A tanítás problémái

A Hegyesi Gábor és Talyigás Katalin szerkesztette „Sárga Könyv”⁶ számtalan olyan példát hoz, amelyben a szociális munkás valamilyen etikai választás elé kerül. A példák végkicsengése szinte minden esetben a következőkben foglalható össze:

- a szociális munkásnak mindig tekintettel kell lennie kliense egyéni méltóságára, értékeire;
- a szociális munkás nem tanúsít előítéletet;
- kliensei érdekeit előtérbe helyezi sajátjaival szemben;
- nem szabad a hatalom, a politika, a bürokrácia érdekeit előtérbe helyeznie a kliensével szemben;
- esetenként szembe kell szállnia egy szűkebb közösség vagy az egész társadalom értékrendjével.

Ezek alapján a szociális munkásnak valamiféleképpen egy forradalmár jellemvonásaival kell (kellene?) rendelkeznie, hiszen nemcsak az átlagnál önzetlenebbnek, toleránsabbnak, hanem progresszívebbnek, sőt radikálisabbnak is kell lennie. Ennek kapcsán azonban föl kell tennünk a kérdést: *kik a szociális munka valódi megrendelői?*

- a) A kliensek?
- b) A társadalom?
- c) Az állam (önkormányzat)?

Ha az államot tekintjük annak, akkor a szociális munkás a lehető legkényelmesebb szerepben tetszeleghet: egyszerű végrehajtóvá válik, akinek nincs arra gondolja, hogy etikai dilemmákon tételődjék – egyszerűen megteszi azt, amit mondanak neki. Távirányítóként törvények, helyi rendeletek, munkaköri leírások használhatók. Ez a szemlélet a hivatalnoki, bürokratikus értékrendet követi: hű a munkaadóhoz, az utasításokat betartja és betartatja. Teljesen más a helyzet akkor, ha a társadalmat tekintjük a megrendelőnek. Ebben az értelemben a szociális munkásnak arra kell koncentrálnia, hogy mit vár el tőle a társadalom. Abban az esetben is, ha toleráns, de abban az esetben is, ha türelmetlen társadalomról van szó. Az első esetben, egy másággal kapcsolatban *nyitott* módon viselkedő társadalomban a szociális munkás szerepvállalása nem okozhat gondot. A második esetben viszont a szociális munkásnak a társadalom által általánosan elfogadott értékeket kell követnie, ez pedig azt jelenti, hogy azoknak az értékítéleteknek is eleget kell tennie, amelyek a többség erkölcsi hozzáállásából merítenek, a közfelfogás értékrendszerét követve. Ebben az esetben a szokásjog feltétlen tisztelete dominál. Ha a szociális munkás ezt a szemléletet követi, akkor egyrészt összeütközésbe kerülhet az állammal, a finanszírozó féllel, másrészt a klienssel is diszharmonikussá válhat a kapcsolata, hiszen rá akarnak erőltetni egy tőle esetleg merőben idegen értékrendszert, inkább gátolva, mint segítve őt a problémája megoldásában. A harmadik lehetőség, hogy a klientst tekintjük megrendelőnek – még akkor is, ha *társadalmi hozzájárulásának* alacsony a szintje. Amennyiben a szociális munkás ezt az utat követi, a szolidaritás és az autonómia értékrendszerét kell szem előtt tartania. Ez hordozhatja magában azonban a legtöbb etikai konfliktus lehetőségét. A szociális munkásnak ebben az esetben kell a leginkább mérlegelnie: a kliens érdekeinek ugyan prioritást adhat, de ezeket az érdekeket (az esetleg fellépő konfliktusok ellenére) a lehető legszélesebb módon kapcsolatba kell hoznia közösségi és társadalmi érdekekkel is.

1. ábra

A szociális munkás nem vonhatja ki magát sem az állam, sem a társadalom hatása alól, amikor kliense problémájával szembekerül, sőt, arról sem feledkezhetünk meg, hogy neki magának is van egy sajátos értékrendszere, valamint szakmai tudása, tapasztalata is. Az igazi etikai konfliktus ekkor jöhet létre: melyik elvárást helyezze előtérbe, a legnagyobb hangsúlyt adva neki, s melyiket sorolja második, harmadik, sokadik helyre...

A magyar kódex megalkotása előtt aránylag egyszerű dolga volt a kérdéssel foglalkozó oktatóknak: különböző külföldi kódexeket dolgozhattak fel a szemináriumok és előadások során, összevetve ezek tartalmát a mindennapi élet magyar gyakorlatával. Ezekben az órákon gyakran került szembe a szakma mindennapos gyakorlata az elméletben tanultakkal, a földolgozott etikai kódexekről nem is beszélve. A problémának csak egyik lehetséges feloldása volt az, hogy a tanított kódexek mindegyike olyan országból származik, ahol a képzés és a szakma szabad fejlődése évtizedekre nyúlik vissza: nem lehet tehát egyszerűen összehasonlítani a külföldi kódexek normáit a magyarországi gyakorlattal. Később lehetőség nyílt a családsegítők etikai kódexének megtárgyalására is. Ennek a dokumentumnak már alapvető értéke volt, hogy itthon született, a „vajúdnánál” magyar szakemberek segédkeztek, és az eredményt gyakorló szakemberek kritizálták, módosították, majd fogadták el.

Az igazi változás a szociális munka etikai kódexének megjelenésével köszöntött be: végre egy egységes, az egész szakmát érintő dokumentumot vehettünk a kezünkbe, amely – úgy tűnik – hosszú időre fogja meghatározni a mindennapok munkáját és a szakmára felkészítő oktatást.

E kódex tanítása kapcsán szembekerültünk azokkal a problémákkal, amelyek a napi munka során várnak a szociális munkát végző emberre. A hallgatók már az intézménybemutató gyakorlatokon szembekerülnek néhány problémával. Például:

– egyes intézményekben még ma is sok olyan kollégát láthatnak fontos pozíciókban, akinek nincs adekvát végzettsége az általa végzett munkához;⁷

– még ma is gyakran találkoznak olyan véleményekkel, mely szerint ezt a szakmát nem lehet megtanulni, csak hosszú évek tapasztalata alapján, tehát nem szakirányú képzésre, hanem évtizedes gyakorlatra van szükségük a szociális területeken dolgozóknak;⁸

– nemigen találkozunk azzal a lehetőséggel, hogy a kliens választhat magának segítőt, és azzal sem, hogy a segítő a kódex szellemében megteszi (megteheti), hogy ő válik meg a kliensétől.⁹

Érthetőek ezek az észrevételek, mint ahogyan érthetőek az indokok is. Az ilyen és ehhez hasonló problémák mellett sem a gyakorlatban, sem az oktatás során nem mehetünk el szó nélkül. Az mindenestre ezekből a problémákból is kiténik, hogy az Etikai Kódex vonatkozó részei nem a mai – vagy a közeljövőben megvalósuló – gyakorlat tükréeként, hanem szakmai elvárásaként fogalmazódtak meg. Ennek ellenére nyilván arra kell törekedni, hogy ilyen jellegű kérdések minél ritkábban merülhessenek föl. Nyilvánvaló, hogy ez egyrészt úgy érhető el, hogy a szakmában dolgozó kollégák egyre szigorúbban érvényesítik a Kódex előírásait, másrészt pedig úgy, hogy az oktatásban is nagyobb hangsúlyt kap az Etikai Kódex tanítása.

III. Játszma-játék-étika

A szociális munka oktatása kapcsán gyakran kerül szóba a *játszma* fogalma. A különböző tantárgyak tárgyalása során megtanítjuk(?) a leendő szakembereket arra, hogy milyen játszmákkal találkozhatnak a kliensekkel, intézményekkel, fenntartóval stb. kapcsolatban. Nem kerül szóba azonban az egyik legérdekesebb tudományág, a *döntésemélet* és a *játékemélet* fogalma, noha ebben a tudományágban 1994 óta már magyar származású Nobel-díjjal is büszkélkedhetünk. Harsányi János például 1995-ben, az Akadémia 156. közgyűlése alkalmával¹⁰ az etikának egy érdekes megközelítését vetette fel: „A hasznosságelmélet, a döntésemélet és a játékemélet mellett az etikát szintén a *racionális viselkedés általános elmélete* egyik ágának tekintem, mivel (...) az erkölcsös viselkedést definiálhatjuk úgy, mint azt a viselkedést, amelyet egy racionális egyén akkor választ, ha úgy gondolja, hogy egyenlő eséllyel juthat a társadalomban létező bármely társadalmi pozícióba. Így az erkölcsös viselkedést meghatározhatjuk olyan viselkedésként, amely a társadalomban az egyének *átlagos hasznossági szintjét* maximalizálja.” Harsányi ezt az alábbi ábrával mutatja be:

2. ábra

Hogyan kerül kapcsolatba a döntéselmélet, a játékelmélet, a racionális viselkedés és a szociális munka etikája?

A szociális munka végzése közben gyakran kerülhetünk olyan helyzetbe, amikor nem rendelkezünk elegendő információval sem az okokkal, sem az esetleges eredménnyel kapcsolatban. Ebben az esetben siethet segítségünkre a döntéselmélet. Az ötlet nem új: már a 18. században kitalálta egy *Thomas Bayes* nevű angol matematikus. Ő javasolta azt, hogy ha nem tudjuk, mit hozhat számunkra a jövő, mást nem tehetünk, mint hogy megállapítjuk az összes lehetőség bekövetkezésének valószínűségét, és ezeket használjuk fel döntéseinkben. Bár a szociális munkás nem feltétlenül rendelkezik a megfelelő matematikai ismeretekkel a valószínűség-számítás területén, mégis gyakran alkalmazza a fenti módszert. A rendelkezésre álló legjobb és legmegbízhatóbb információk alapján határozza meg a lehetséges eredmények valószínűségét, és ennek alapján dönt a leghasznosabbnak látszó lépésről.

Ezekben az esetekben (ha a játékelmélet kifejezéstárával élünk) *ügynevezett nem teljes információjú játékok*ról van szó. A „játékosoknak”, a résztvevőknek nincsen birtokában minden információ a „játékban” részt vevő egyének tényleges céljairól. Azt sem mindig tudjuk, hogy a szociális szféra résztvevői milyen stratégiát és taktikát választanak céljaik elérésére, s ezek hogyan hatnak kliensünkkel való kapcsolatunkra, illetve a probléma megoldására.

Az lenne az ideális, ha a szociális munka terén csak *kooperatív*¹¹ játékokkal lenne dolgunk, amelyekben a játékosok közötti megállapodásokat szigorúan megtartják. Ehhez az kellene, hogy mind a szociális munkás, mind a kliense tisztában legyen az általuk megkötött szerződés fontosságával. A szociális munkás *ezt megtanulja*, de a kliens számára ez egyáltalán nem ilyen kézenfekvő. Nagy tehát a szociális munkás felelőssége abban, hogy kliensével olyan bizalmi kapcsolatot építsen ki, amely lehetővé teszi a lehető legtöbb megbízható információ megszerzését a probléma megoldása érdekében.

Az I. részben áttekintettük a szociális munka négy, elméleti alpnak tekinthető területét (biológiai alapok, társadalmi meghatározottság, hit és tudományos alapok). Az elmélet azonban önmagában nem sokat ér addig, amíg nem tudjuk, milyen segítséget adhat a gyakorlati tevékenységhez. A II. részben a szociális munka lehetséges megrendelőit (állam, társadalom, kliens) s a mögöttük meghúzódó értékrendszereket tekintettük át. Nézzük most meg három mátrix segítségével, milyen lehetséges megvalósulásai lehetnek egy problémamegoldásnak:¹²

	Állam	Társadalom	Kliens
Biológiai alapok			
Társadalmi meghat.			
Hit			
Tudományos alapok			

A.

	Állam	Társadalom	Kliens
Biológiai alapok			
Társadalmi meghat.			
Hit			
Tudományos alapok			

B.

	Állam	Társadalom	Kliens
Biológiai alapok	1.	2.	3.
Társadalmi meghat.	4.	5.	6.
Hit	7.	8.	9.
Tudományos alapok	10.	11.	12.

C.

3. ábra

Az első mátrix esetében (A) a szociális munkás *sikere* teljes: a kliens, a társadalom és az állam teljes győzelemmel került ki a „játékból”, mindenki nyert. A második mátrix esetében (B) a teljes *kudarcc* áll előttünk: a kliens elvárásait nem tudta teljesíteni a szociális munkás, de a társadalom és az állam is veszített (s persze a szociális munkás is). Természetesen mind az A, mind a B helyzet végletes, csak igen-igen ritkán fordulhat elő.¹³

A harmadik mátrix (C) példaképpen egy optimálisnak nevezhető beavatkozás képét mutatja. Nézzünk ehhez egy konkrét, három évvel ezelőtti esetet, Ibolyáét.¹⁴

Biológiai alapok. A kliens számára az alapvető létfenntartás az átmeneti szállással biztosított (így kerül besatírozásra a 3. mező). Az állam által megkövetelt lépések ezzel teljesültek (1. mező). A társadalmi közfelfogás szerint (ebben az időszakban legalábbis) főlegesen ennyi pénzt „kihajítani” az ablakon, olyan embereket támogatva, akik maguk tehetnek arról, hogy ilyen helyzetbe kerültek... (emiatt marad üresen a 2. mező).

Társadalmi meghatározottság. Az állami szabályozás szerint az ehhez hasonló állampolgárok számára biztosítani kell az átmeneti szállás lehetőségét (4. mező). A társadalmi közvélekedés a fenti sorhoz hasonló (5. mező). A kliens számára kézenfekvő igény az átmeneti szállás biztosítása (6. mező).

Hit. Az állam e tekintetben semleges, a különböző szociális jogok tekintetében nem tesz különbséget felekezeti hovatartozás szerint (7. mező). A társadalomnak az a csoportja, amely maga is vallásos meggyőződésű, pozitívumként fogja fel a házasságkötést, különösen, ha ezt egyházi áldás is kíséri (8. mező). A kliens, kivált ha maga is vallásos, igényt tart a társadalom és a hittársak szolidaritására, ezt meg is kapja (9. mező).

Tudományos alapok. Az állam számára fontos, hogy a szociális munkát képzett szakember folytassa, ami az idézett esetben megvalósul (10. mező). A társadalom hasonlóképpen elvárja, hogy a problémákkal küszködő embert szakember segítse (11. mező). A kliens ehhez hasonló igényeket nem feltétlenül támaszt, neki maga a segítség és annak eredménye a fontos (12. mező).

Mint láthatjuk, a beavatkozás jelen esetben jobbára pozitívummal zárult (az eredmény 66 százalékos): a kliens könyvelheti el magának a legtöbb nyereményt, de a társadalom és az állam is profitált a beavatkozásból.¹⁵ Bár nem maximális az eredmény, de a nyeremény mindenki számára elfogadható. A fejlődés útjának az látszik, hogy minél több besatírozott mezőt tudhassunk magunkénak.

A fent leírt folyamatlemezés természetesen továbbfejleszthető, kritizálható (de azt hiszem, éppen ez utóbbi az előnye is). Talán nem is marad visszhang nélkül...

Jegyzetek

1 Lukács 10, 30–37.

2 Ha Európából kikukucskálunk, más kultúrkörökben is találunk hasonló, közösséget és egyént irányítani kész vezérelvet, például a taoizmust, amely bár más logikával, de a *Tao*t teszi meg a világ alfájának és ómegájának.

3 Welch rendszerében további hat szint következik (2. intraperszonális, 3. interperszonális,

4. család, 5. helyi közösségek, 6. kulturális, 7. állam és nemzet). Ezek a szintek a jelen megközelítésben részben a társadalmi meghatározottságban, részben a vallásban érhetők tetten.

4 Lásd ennek részletes indoklását Richard Dawkins: *Őnző gén* című művében.

5 A Kódex 50. pontjának értelmében: *Az aláíró szervezetek két évente vizsgálják felül az Etikai Kódexet, a nemzetközi és a hazai szakmai standardok változásával összhangban.*

6 *A szociális munka elmélete és gyakorlata.* 1–3. kötet. Budapest: Semmelweis Kiadó, 1994.

7 Az Etikai Kódex 30. pontja: (...) *A szociális munkás/szociális munkát végző törekszik megelőzni, hogy jogosulatlanok és képzetlenek ellenőrizetlenül szociális munkát végezzenek.*

8 Az Etikai Kódex 4. pontja: *A szociális munka államilag elismert oktatásra és szakmai gyakorlat során elsajátítható ismeretekre és készségekre épül.*

9 Az Etikai Kódex 20. pontja: *A kliens választhat szociális munkást/szociális munkát végzőt, és a segítő kapcsolatot bármikor megszakíthatja. A szociális munkás/szociális munkát végző – különleges (például összeférhetetlenség, érdekütközés, vészhelyet stb.) esetben – alapos szakmai megfontolás után, lehetőség szerint esetátadással megszakíthatja a segítő kapcsolatot, hogy a kliens ne maradjon szakmai segítség nélkül.*

10 Az előadás szövege megjelent: *A racionális viselkedés fogalma. Magyar Tudomány*, 1995. 6. szám, 662–667. oldal.

11 A kooperatív és nem kooperatív játék megkülönböztetését John Nash vezette be, aki Harsányival együtt kapott Nobel-díjat 1994-ben játékelméleti kutatásaiért.

12 A besatírozott részek azokat a területeket mutatják, ahol a problémamegoldás során a szociális munkás sikert könyvelhet el magának.

13 Remélhetőleg a B. jóval ritkábban, mint az A.

14 Ibolya 22 évesen, a GYIVI-ből kerül be az önkormányzat által fenntartott átmeneti szállásra. Ibolya gyermekkorá óta cukorbeteg, rokkantnyugdíjból él. Az átmeneti szálláson megismerkedik a szintén rokkantnyugdíjas Jánossal, aki válás után került be a szállásra. Egy-másba szeretnek, néhány hónap múlva összeházasodnak, s mivel mindketten római katolikusok, rendszeres templomlátogatók, egyházi esküvőt is tartanak. Ennek alkalmából az egyház karitatív csoportja is adományokat gyűjt nekik. A szociális munkás segítségével szükségükre költöznek, ahová nemsokára megszületik közös gyermekük.

15 Nekem tetsző módon legtöbbet: a kliens... (Ez egy merőben szubjektív vélemény.)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Fábián Gergely – szociológus
DOTE Egészségügyi Főiskola

Gosztonyi Géza – szociológus
Budapesti Szociális Forrásközpont

Gyekiczky Tamás – szociológus
MTA Társadalmi Konfliktus-kutató Központ

Gyulavári Tamás – jogász
SZDSZ Emberi Jogok Bizottsága

Hordós László Tamás
KLTE

Tenczer Tamás – Ph.D. hallgató
ELTE

Ulicska László – Ph.D. hallgató
ELTE

Helyreigazítás: Az Esély 1997/2 számában tévesen közöltük *Rész Levente* adatait. Rész Levente a Wesley János Főiskola hallgatója. A szerkesztőség a szerző és az olvasók szíves elnézését kéri.
